

Sobre la lexicalització dels pronoms adverbials

ALBERT JANÉ

En diverses ocasions ens hem ocupat de la lexicalització dels pronoms dits adverbials. Però, com que es tracta d'una qüestió de gran interès, sempre es presta a noves consideracions.

Parlem, evidentment, del procés en virtut del qual un pronom feble deixa de ser pròpiament el complement del verb que acompanya i s'integra en la seva significació. En el cas dels pronoms adverbials, és a dir, *en* i *hi*, els casos o exemples paradigmàtics són *anar-se'n* i *haver-hi*. Primitivament, la partícula *en* ('n) del primer cas era el representant d'un complement de procedència: indicava el lloc del qual un havia partit. En el segon cas, la partícula pronominal *hi* era el representant d'un complement típicament locatiu: indicava el lloc on es trobava algú o alguna cosa en un moment determinat. El fet és que en la llengua moderna –superades les vacil·lacions, si més no pel que fa a *haver-hi*, de la llengua medieval– aquests dos conjunts apareixen ja plenament consolidats com dues unitats lèxiques i no com a mers agrupaments de mots. Hi ha qui els analitza encara com dos verbs acompanyats de partícules pronominals (clítics inherents), hi ha qui considera que són dos verbs nous, independents o autònoms d'aquells altres que els han originat, talment com, per exemple, *allargassar* i *ploviscar* no són pas els mateixos verbs que *allargar* i *ploure*, dels quals provenen, i no falta qui creu més encertat analitzar *anar-se'n* i *haver-hi* com dues locucions verbals. Es tracta de simples qüestions teòriques irrellevants. Ja no és teòric sinó pràctic, que obliga a prendre decisions compromeses, el problema de la seva inclusió en els diccionaris.

Curiosament, *anar-se'n* i *haver-hi* han rebut, des del principi, pel que fa a la seva inclusió en els diccionaris, una consideració diferent. Així, des de la primera edició, *anar-se'n* té, en el DGLC,

una entrada pròpia, independent, que trobem immediatament després de *anar*, ordenació, o col·locació, que es manté en totes les edicions posteriors.

En el DIEC1, aquesta independència de *anar-se'n* respecte a *anar* encara s'accentua, car trobem *anar-se'n* totalment desvinculat de la forma simple, amb una entrada col·locada després de tots els mots de la família de *anarquia*, al lloc que li correspon segons el rigor de l'ordre alfabètic (la *s* de la tercera síl·laba de *anar-se'n* ocupa un lloc posterior a la *q* de la tercera síl·laba de *anarquia*). Però en el DIEC2 s'ha fet un pas endarrere. Si es vol, s'ha aplicat un altre criteri: com en un retorn als orígens, *anar-se'n* no és sinó *anar* (amb el pronom reflexiu) unit al pronom *en*. I, de fet, aquest criteri és el que ha regit sempre per a *haver-hi*, que no ha tingut mai entrada pròpia, ni en el DGLC ni en el DIEC: aquests dos repertoris normatius han considerat sempre que *haver-hi* no era altra cosa que *haver* acompanyat de *hi*.

La qüestió essencial, però, és la d'intentar determinar en quins casos la lexicalització del pronom és un fet aconpleert del tot, un fenomen perfet, perquè aquesta lexicalització és un procés gradual, de realització o aconpleiment desigual en cada cas. Si aquesta lexicalització és un fenomen plenament aconpleert, alguns tractadistes, com ara Júlia Todolí¹, apliquen als pronoms la designació de clítics inherents, que és tant com dir partícules pronominals integrades en la significació del verb.

El pronom *en*

Aquest és el cas evident, pel que fa al pronom *en*, a més de *anar-se'n*, de *tornar-se'n*, *dir-ne*, *dir-se'n*, *sortir-se'n* i de nombroses locucions i frases fetes, com *Déu n'hi do*, *llepar-se'n els dits*, *fer-ne via*, *fer-ne a l'alçada d'un campanar*, *fer-ne un gra massa*, *fer-se'n l'estella*, *fer-se'n pagues*, *haver-n'hi per a llo-*

gar-hi cadires, *no encertar-ne ni una*, *tocar-ne de calents*, *d'on no n'hi ha no en raja*, etc. La relació segurament es podria allargar molt més. Però també seria molt probable que s'hi incloguessin locucions o frases fetes amb una lexicalització discutible del pronom. En principi, la inclusió d'un verb o una locució en els diccionaris o repertoris lexicogràfics, amb una entrada (o subentrada) en què ja figura el pronom adjunt al verb, podria induir a considerar que la lexicalització és un fet aconpleert, però aquesta inclusió no es fa sempre segons un criteri observat amb tot el rigor. En el mateix DIEC, per exemple, al costat dels casos que ja hem comentat, trobem, per exemple, com a subentrades, *dir-ne* i *sortir-se'n*.

Entenem, doncs, que la plena lexicalització del pronom, que permet considerar que forma part de la mateixa unitat lèxica que el verb que acompanya, no admet l'alternança amb frases en què en lloc del pronom hi ha el nom o grup nominal que teòricament, o d'una manera més o menys evident, substitueix. Així, gosaríem afirmar que aquesta alternança és del tot impossible en casos com *fer-ne un gra massa* o *tocar-ne de calents*, i molt poc usual o molt forçada en casos com *fer-ne via* i *llepar-se'n els dits*. En canvi, considerem que no hi ha lexicalització en la frase verbal *fer-ne cas*, en què el pronom *en* és clarament el representant del complement del verb: *de les seves paraules*, *del que ha passat*, etc. I, com a conseqüència lògica, veuríem en **No en va fer cas del que li vam dir* un d'aquells pleonasmes generalment considerats inadmissibles.

Un cas que mereix un comentari especial és *sortir-se'n*. L'exemple *Era un problema molt difícil però se'n va sortir* és perfecte, clar i entenedor, però enganyós, perquè es poden presentar alguns casos, encara que no siguin gaire habituals, en què el sintagma (*un pro-*

1. Júlia Todolí, «Els pronoms», dins *Gramàtica del català contemporani*, de Joan Solà et alii, vol. 2, pp. 1424-1429.

blema molt difícil) que, al capdavant, no deixa de ser l'antecedent del pronom *en*, ha d'anar després del verb, i tan inadmissible ens semblaria **Se'n va sortir d'aquell problema tan difícil com *Es va sortir d'aquell problema tan difícil*. La imperfecta lexicalització del pronom *en* en el cas de *sortir-se'n* ens induiria a propugnar una solució com *Se'n va sortir, d'aquell problema tan difícil*. És, efectivament, una plena lexicalització, acomplerta del tot, allò que permet frases tan normals com, per exemple, *Se'n va anar de casa*. Un cas de lexicalització no acomplerta del tot anàleg al de *sortir-se'n* és el del verb *treure*, usat sovint amb l'adjunció indispensable del pronom *en*, però amb la indicació explícita del seu referent o significació: *No en trauràs res, d'anar-li al darrere*.

Amb certs verbs com *fer*, *dir*, *veure*, etc., trobem un cert nombre de locucions i frases fetes en què el pronom *en*, més o menys lexicalitzat, és el representant originari del substantiu *cosa* o d'un altre mot o frase de valor genèric: *fer-ne de les seves*, *fer-ne de crespes*, *fer-ne de sonades*, *fer-ne una com un cove*, *dir-ne una de grossa*, *dir-ne de tots colors*, *dir-ne de coents*, *dir-ne de verdes i de madures*, *veure'n* (o *veure-se'n*) *de tots colors*. Algunes vegades el nom representat pel pronom *en* és més específic. Per exemple, *cantar-ne una*, com en la divertida anècdota reportada per Josep Pla: «A Palafrugell –i en general a tota la comarca– hi ha un nombre determinat de persones que tenen, havent dinat o havent sopat, una irresistible tendència a cantar-ne una» (*El quadern gris*, p. 303).

El pronom *hi*

Els casos de lexicalització del pronom *hi* són força més nombrosos que els del pronom *en*. Després de *haver-hi*, que ja hem comentat, tenim en primer lloc el dels verbs de percepció: *veure-hi*, *veure-s'hi*, *sentir-hi*, *clissar-hi*, *filar-hi*, *llucar-hi*, *tocar-hi*, *palpar-hi*, *guipar-hi* i segurament algun més. Notem la diferència, si més no en la llengua estàndard, entre *veure-hi* 'gaudir del sentit de la visió' i *veure-s'hi* 'haver-hi prou claror perquè un hi vegi'. També cal remarcar l'ús amb valor figurat d'algun d'aquests verbs: *Ja és molt vell però encara hi toca*.

Ara bé, la lexicalització del pronom *hi* és més dubtosa quan és el complement de verbs com *caure* i *entendre*, usats amb un complement d'objecte introduït per la preposició *en*. Exemples com *Segurament ho sé però ara no hi caic* i *Sempre parla de política però no hi entén*, amb l'antecedent del pronom *en* en una oració anterior, són perfectes però no resolen la qüestió. Si el complement, introduït per la preposició *en* es troba en la seva posició normal, després del verb, en principi no és preceptiu que vagi acompanyat pel pronom *hi*. És veritat que construccions com **No hi caic en qui pot ser* i **Diu que hi entén molt en informàtica* són prou usuals perquè algú consideri que es tracta de dos casos més de lexicalització del pronom *hi* o, dit altrament, que aquesta partícula és ja un clíctic inherent de les unitats lèxiques *caure-hi* i *entendre-hi*. El fet, però, és que la normativa considera, creiem que amb raó, que en aquests dos casos la lexicalització no s'ha acomplert del tot, i per això en el DIEC trobem *caure* (no *caure-hi*) *en alguna cosa* i *entendre* (no *entendre-hi*) *en una cosa*, com a subentrades de *caure* i *entendre*, respectivament. En el primer cas, a més, hi ha l'exemple *M'ha saludat un jove pel carrer i no caic en qui pot ser*. En canvi, sí que creiem veure un cas ben clar de lexicalització acomplerta en els conjunts *entendre-s'hi*, *tornar-s'hi*, *dormir-hi* 'no prendre una decisió precipitadament' i *jugar-s'hi*, verb, aquest darrer, que trobem en frases populars com *M'hi jugaria el coll*, *M'hi jugaria no sé què* o *M'hi jugo el que vulguis*.

En locucions verbals com *ballar-hi el diable*, *ballar-hi faldilles*, *venir-hi bé*, *cantar-hi els àngels*, *sucar-hi pa*, *posar-s'hi fulles*, *fer-s'hi ser* i en expressions o frases fetes com *Ara hi corro*, *No t'hi cansis*, *Déu n'hi do* (o *Déu n'hi doret*), *Déu hi faci més que nosaltres*, *No hi fa res*, *No s'hi val*, *Tornem-hi*, *Som-hi* o *Ja hi som*, podem considerar que el pronom *hi* s'ha lexicalitzat plenament, perquè difícilment són concebibles construïdes sense aquesta partícula i, en el seu lloc, el sintagma que el pronom *hi* representava, encara que sempre pot sorgir de trascantó algun cas rar, especial i no previst. Però també és fàcil de veure que aquesta possibilitat no és gens

insòlita en casos com *ficar-hi cullerada*, *deixar-hi els ossos*, *deixar-hi la pell*, *deixar-hi la camisa*, *dir-hi la seva*, *donar-hi voltes*, *ésser-hi a temps*, *trencar-s'hi el cap*, *perdre-hi el temps*, *posar-hi el coll*, *pujar-hi de peus*, *saber el pa que s'hi dóna*, *tenir-hi la mà trencada* o *tenir-hi res a dir*, que una consideració precipitada induiria a creure que han integrat el pronom *en* la seva significació i n'han fet un component imprescindible. I el fet és que és perfectament lícit de dir, per exemple, *Li agrada ficar cullerada en totes les converses* o bé *Va deixar la camisa en aquella empresa*.

En les entrades i subentrades dels diccionaris i de tota mena de repertoris lèxics (per exemple, de locucions i frases fetes) solament hauria de figurar el pronom feble, *en* o *hi*, en aquells casos en què es considera raonablement que la seva lexicalització s'ha acomplert del tot. ♦

